

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ЯК КЛЮЧОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

FORMATION OF CIVIC AND SOCIAL COMPETENCE OF EDUCATION SEEKERS AS A KEY COMPETENCE OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

У статті розглянуто питання формування громадянської та соціальної компетентності здобувачів освіти як ключової компетентності нової української школи. Здійснено аналіз нормативних та наукових джерел. Надано визначення соціальної та громадянської компетентності, сформульовано головні сутнісні характеристики понять. Громадянську і соціальну компетентності визначено як ключові компетентності нової української школи. Проаналізовано соціальну компетентність крізь призму безпечного середовища, яке необхідне, як базова умова для розвитку соціальних навичок. Оцінено, який ефект створює безпечне середовище на здатність учнів до комунікації та здатність вчителів аналізувати як учні ставляться один до одного та як піклуються. Визначені фактори, які можуть впливати на зародження небезпечного середовища у групі. Акцентовано увагу на тому, як вчитель має спонукати учнів до соціальної поведінки. Визначено, що сприяє успішній взаємодії та комунікації, якими навичками потрібно володіти, щоб її досягти. Виділені особливості екосистеми, яка має бути створена для безпечної комунікації учнів. Надано дефініцію співпраці та визначено, як налагодити співпрацю в колективі, через навчання в групах, для підвищення рівня соціалізації. Проаналізовано вплив занять у групі на комунікативні навички учнів. Окреслено характеристики суспільства, яке формується під впливом громадянської компетентності. Розглянуто три взаємопов'язані компоненти здобуття громадянської освіти. Визначено п'ять питань, які допомагають сформувати знання про громадянську компетентність. Розглянуто декілька теорій, які визначають дефініцію громадянської компетентності, виділено основні компоненти, які є спільними для всіх розглянутих теорій. Визначені цілі успішної громадянської освіти та чесноти, якими мають володіти учні, щоб підпадати під характеристику компетентності. Розглянуто структуру громадянської компетентності. Проаналізовано підходи до розгляду означеної проблеми в науковій літературі. Акцентовано увагу на значенні сформованої громадянської та соціальної компетентності учня та описано її прояви, сформульовано зв'язок між поняттями «громадянськість» та «громадянська компетентність». Проаналізовано умови, які необхідні для формування соціальної та громадянської компетентності у здобувачів освіти в рамках освітнього процесу.

Ключові слова: громадянська компетентність, соціальна компетентність, грома-

дянськість, соціалізація, громадянські цінності.

The article examines the issue of the formation of civic and social competence of education seekers as a key competence of the new Ukrainian school. An analysis of normative and scientific sources was carried out. The definition of social and civic competence is provided, the main essential characteristics of the concepts are formulated.

Civic and social competence are defined as the key competences of the new Ukrainian school. Social competence is analyzed through the prism of a safe environment, which is necessary as a basic condition for the development of social skills. The effect of a safe environment on students' ability to communicate and teachers' ability to analyze how students relate to each other and how they care is evaluated.

Factors that can influence the emergence of a dangerous environment in the group are identified. Attention is focused on how the teacher should motivate students to social behavior. It has been determined what contributes to successful interaction and communication, what skills must be possessed to achieve it. Features of the ecosystem, which should be created for safe communication of students, are highlighted. A definition of cooperation is provided and how to establish cooperation in a team, through group learning, to increase the level of socialization. The impact of group classes on students' communication skills was analyzed. The characteristics of a society formed under the influence of civic competence are outlined. Three interrelated components of obtaining civic education are considered.

Five questions have been identified that help to form knowledge about civic competence. Several theories that determine the definition of civic competence are considered, the main components that are common to all considered theories are highlighted. Identified the goals of successful civic education and the virtues that students must possess in order to qualify as a competency.

The structure of civic competence is considered. Approaches to considering the given problem in the scientific literature are analyzed. Attention is focused on the importance of the formed civic and social competence of the student and its manifestations are described, the connection between the concepts of "citizenship" and "civic competence" is formulated.

The conditions necessary for the formation of social and civic competence among those seeking education as part of the educational process have been analyzed.

Key words: civic competence, social competence, citizenship, socialization, civic values.

УДК 37.017.4:172-047.22
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.2.5>

Паніна Л.А.,
канд. іст. наук,
доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти
Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нині зростає потреба у громадянсько-відповідальному суспільстві, а також у громадянській участі та соціальних компетентностях. Саме

такі компетентності особливо актуальні в кризових ситуаціях, в одній із яких перебуває Україна. Адже під час війни та після неї важливо, щоб кожна людина впливала на політичні процеси

в країні, щоб приймалися раціональні рішення. Кожна особистість має усвідомлювати, що на ній лежить відповідальність за виживання нації, за майбутнє, яке ми будемо разом і завдяки нам воно взагалі можливе. Громадянська та соціальна компетентності покращують довгостроковий розвиток місцевої громади та країни. Взаємодія між молоддю може підвищити спроможність громади, оскільки вона перетворюється на більш цілеспрямований процес. Цей процес відбувається на різних рівнях суспільства, коли молоді люди визначають свої спільні потреби та працюють разом для їх задоволення. Взаємодія є постійною рисою, яка забезпечує основу для екологічних, культурних, організаційних і соціально-психологічних аспектів спільноти. Завдання закладів загальної середньої освіти – сприяти цим процесам шляхом використання різноманітних міждисциплінарних методів як у процесі навчання, так і поза ним. Щоб сприяти довгостроковому розвитку суспільства, необхідна система сприяння громадянській участі, освіти та соціальній компетентності молоді. Найважливіша частина сприяння громадянській участі виконується освітніми закладами – громадянська освіта сприяє розвитку компетентності, таким чином сприяючи розвитку громадянської участі. Слід зазначити, що громадянські знання сприяють підтримці демократичних цінностей, участі в політичному житті та допомагають громадянам розуміти та захищати свої права та обов'язки. Це також формує думку про особистість та безпосередньо сприяє громадянським діям.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вересні 2017 року було ухвалено новий Закон «Про освіту», який регулює основні засади нової освітньої системи, а у лютому 2018 року Кабінет Міністрів затвердив новий Державний стандарт початкової освіти. У 2020 році був прийнятий закон «Про загальну середню освіту». В цих джерелах затверджені фундаментально нові підходи до навчання та його зміст. Ключова роль у навчанні відводиться саме набуттю компетентностей, тобто навичок, які визначаються найважливішими та пріоритетними у житті людини. Одні з цих навичок це громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.

Проблемі формування громадянської та соціальної компетентності особистості присвячено низку наукових праць таких дослідників, як-от: Т. Смагіна, Т. Ремех, С. Верби, О. Пометун, М. Гончарова-Горянської, І. Єрмакова, О. Руденко, С. Позняк, І. Доліна, В. Степаненко і т. д.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Стратегічним пріоритетом

загальної середньої освіти мають стати не тільки передача знань, формування умінь і навичок, підготовка учнів до життя і праці, а й виховання в них громадянської відповідальності як важливої особистісної якості, як складової громадянської компетентності. Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації української освіти. Зважаючи на це, переконані, що порушена нами в статті проблема є неабияк актуальною в умовах створення сучасного освітнього середовища.

Аналіз представлених наукових досліджень свідчить, що більшість наявних розвідок присвячені формуванню громадянської компетентності в процесі навчання і ми вважаємо, що формування громадянської відповідальності як складової громадянської компетентності є однією з ключових компетентностей Нової української школи, а отже, потребує ґрунтовного дослідження.

Мета статті. Сформувати розуміння та обґрунтувати критерії та показники сформованості громадянської та соціальної компетентності шляхом збору та аналізу різноманітних теорій, підходів, концепцій. Окреслити основні компоненти, які необхідні для формування обох компетентностей в умовах Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Поняття соціальної компетентності визначає особистісну поведінку та виражає в широкому розумінні адаптивне й ефективне функціонування особистості в певних соціальних ситуаціях. Зазвичай соціальна компетентність людини є вираженням її міжособистісних стосунків і здатності досягати поставлених цілей. Іншими словами, соціальна компетентність – це мистецтво людського вираження, якому людина вчиться протягом усього свого життя, тобто з раннього дитинства, самим своїм існуванням і яке виявляється в людській зрілості, інтелекті та обізнаності [1, с. 12].

Все життя людини виражається в різних соціальних функціях. Іншими словами, воно починається з народження людини і розвивається залежно від того, чи сприятливе для її соціальної інтеграції середовище чи ні. Таким чином, ця здатність включає особисті, міжособистісні та міжкультурні навички. Прагнучи до цієї здатності, людина вчиться бути толерантною, чесною, впевненою, вчиться розуміти та оцінювати свою та чужу думку, у конструктивному спілкуванні та співпраці, створюючи демократичне, справедливе середовище.

Впевненість у собі, самооцінка та інші внутрішні соціальні можливості учня повною мірою розкриваються лише в безпечному, сприятливому

навколишньому середовищі. Безпека забезпечує свободу та надає доступ до освіти, розвитку соціальної компетентності. Коли середовище небезпечне, навчальна поведінка характеризується страхом, школярі не відкриті для всіх можливостей, вони замикаються, блокуючи прояв комунікабельності. Успішне навчання потребує соціального середовища, яке сприяє розвитку соціальної компетентності у фундаментальних явищах: спілкуванні та співпраці. Відчуваючи психологічну безпеку, учні більш вільні, частіше висловлюють свої ідеї, погляди, діляться досвідом [2, с. 26]. Робоча ситуація впливає на почуття учнів, пробуджує бажання вчитися.

На початку уроків створений клімат співпраці допомагає учням встановити зв'язки, відчути себе членами групи. Для вчителів це може допомогти більше дізнатися про своїх учнів, побачити, як вони ставляться один до одного, як піклуються один про одного. Небезпечному середовищу може сприяти поведінка друзів. Особливо поведінка друзів, приятелів впливає на екологічну безпеку. Тут важливо все – яка у них поведінка, які стосунки складаються між собою, наскільки справедливі, добрі, толерантні, співчутливі і т. д. Звичайно, «безпечне середовище» є більш складним питанням, але і поведінка друзів відіграє важливу роль.

Успішність взаємодії визначає такі соціальні навички: управління конфліктними ситуаціями, єдність системи мотивації, ораторське мистецтво. Екосистема має кілька ключових особливостей, оскільки учні співвідносяться з різними можливостями, ставленнями, інтересами, що іноді призводить до конкуренції один з одним. При цьому вчитель повинен вміти орієнтуватися: стежити за учнями, спостерігати за поведінкою, слухати та підтримувати дискусію, дивитися чи всі зрозуміли завдання і т. п.

Спілкування в нашому житті займає дуже важливе і значиме місце, тому що жодна людина не може жити одна. Сучасний світ заснований на технологіях, характеризується досконалим суспільством, здатним жити разом з різними націями та етнічними групами, окремими особами та спільнотами, які постійно контактують і мають тісні стосунки. Ці відносини вимагають взаємної толерантності та вміння спілкуватися між різними групами людей. Тому особливо важливо виховувати та розвивати у молоді міжкультурний дух, інтелект заснований на мудрості. Людина прагне спілкуватися з іншими не тільки для того, щоб вижити, але й жити, рости і розвиватися як особистість.

Для розвитку культури спілкування необхідно правильно налагодити співпрацю. Це певний спосіб спілкування, за якого двоє або більше осіб можуть працювати разом. Співпраця – це вміння працювати з іншими. Працюючи разом, школярі

мають певні цілі, досягнення яких вони повинні прагнути, отже, зусилля повинні прикладатися з обох сторін для досягнення цих цілей. Необхідно усунути прояви егоїзму, для досягнення спільних цілей, егоїзм є перешкодою.

Співпраця включена в процес навчання, тим самим створюючи середовище, яке дозволяє кожному учню почуватися добре та бути залученим. Навчання в групах – це розвиток соціальної компетентності, яка необхідна для того, щоб навчитися спільно вирішувати проблеми. Діяльність групи досягається та набуває важливих характеристик: одна з них – уміння слухати один одного, надавати допомогу, підтримувати та підбадьорювати один одного, а друга – спільна діяльність, розподіл відповідальності за спільну мету [3, с. 11].

Система освіти, як і всі суспільні системи, базується на координації спільних цілей. Звичайно, для розвитку особистості необхідна співпраця з іншими групами та окремими особами чи громадськими установами.

Успішне включення в суспільство та досягнення цілей у житті людини безпосередньо пов'язане з можливістю доступу до освіти. Людина має бути готовою брати участь у політичних процесах, навіть незважаючи на те, що оточення часом не сприяє цьому [4, с. 42].

Здійснюючи зміни в закладах загальної середньої освіти, що відповідають вимогам сучасності, можна зосередитися на потенціалі розвитку, який дає громадянська освіта.

Громадянська участь надає людині можливість стати свідомим, відповідальним і активним громадянином. Громадянська участь відіграє важливу роль у формуванні громадянського суспільства та просуванні громадянської участі на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Т. Смагіна зауважує, що компетентність людини в громадянській сфері кореспондує її громадянську відповідальність, вміння спільно з іншими виробляти рішення й реалізовувати його, виявляти толерантність, гармонійно поєднувати особисті інтереси з потребами окремої корпорації та суспільства, брати участь у функціонуванні демократичних інститутів, виявляти потребу в актуалізації й реалізації свого особистісного потенціалу [5, с. 267]. Однією з історично найважливіших цілей освіти є підготовка учнів до участі в демократії. Тому громадянське виховання нового покоління є надзвичайно важливим у загальноосвітній школі. Успішна громадянська освіта також може сприяти створенню суспільства знань, яке є: системою людських соціальних відносин, яка забезпечує високий рівень інновацій, у якому кожна особа може досягти високого рівня участі під час навчання, використання та створення нових знань. У складному та багатогранному процесі навчання реалізація

громадянської освіти не може бути відсторонена від реальності, що постійно змінюється, і від змісту самої освіти. Для більш успішного здійснення громадянської освіти необхідно орієнтувати її на розвиток конкретних громадянських компетентностей у загальноосвітніх школах за допомогою різноманітних педагогічних методів. Таким чином, необхідно створити таку модель громадянської компетентності, яка б сприяла орієнтації громадянської освіти на розвиток конкретних компетентностей і навичок.

Дослідник громадянської компетентності Джон Дж. Патрік у своїй теорії громадянської компетентності виділяє три взаємопов'язані компоненти здобуття громадянської освіти: громадянські навички (висока здатність приймати рішення, аналіз уряду та громадянства на місцевому та міжнародному рівнях, передові навички громадянської участі і громадянські чесноти співпраці), громадянські знання (вивчення систематичних базових понять), громадянські чесноти – використання літератури та досвіду [6, 2 р].

Експерт з юриспруденції Девід Гроссман пояснює громадянську освіту через чотири виміри (індивід, простір, суспільство, час), висвітлюючи індивідуальні здібності, рішучість визнавати себе частиною спільноти на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях, здатність використовувати минулі зміни, інвестувати в майбутнє, жити і працювати разом на благо суспільства досвіду [7, 80 р].

О. Пометун визначає громадянськість як готовність людини реалізувати свої права та обов'язки, поважати права та свободи інших громадян, усвідомлювати відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки [8, с. 66]. Визначення громадянської освіти складається із знань, які складаються з п'яти питань (що таке суспільне життя, політика та уряд? Які основи політичної системи? Як уряд виконує цілі конституції, цінності та принципи демократії? Зв'язки громадян країни з рештою світу? Яка роль громадян у демократії?); інтелектуальні навички, навички участі, через використання критичного мислення, аналізу та синтезу інформації, уміння бачити та пояснювати процес у цілому; громадянська позиція між приватним і державним секторами, в якій особа стає незалежною частиною суспільства, дотримуючись політичних та економічних обов'язків, визнаючи індивідуальні цінності та людську повагу, беручи участь у суспільному житті, ефективно та мудро спираючись на конституційні демократії.

Аналіз теорії розкриває багатогранне пояснення громадянської компетентності. Структура громадянської компетентності може бути різною, наприклад, її можуть сформувати: знання про політичну та правову систему, демократію, важливі події, тенденції, зміни в історії держави,

Європи та світу, важливість волонтерської праці, права та обов'язки людини тощо; таке ставлення, як толерантність і повага, яка відкрита для змін, здатність адаптуватися, створювати компроміс, демократичне ставлення, почуття відповідальності, політичні переконання, вірність принципам демократії, прийняття закону та прав людини, захист середовища тощо; здатність брати участь у політичних дискусіях, розуміння політичних процесів, що відбуваються, здатність відстоювати певну позицію, здатність інтерпретувати та критично оцінювати інформацію, що надається засобами масової інформації, використовуючи особисті знання тощо [9, 10 р].

Окрім уже згаданих знань, ставлення, навичок, громадянська компетентність включає розуміння індивідуальних цінностей, поведінки та самовиховання, громадянська компетентність характеризується низкою компонентів, які розкривають рівень активності та відповідальності громадянської позиції та її соціальної діяльності: когнітивний компонент – формування громадянської позиції, знання про основні права та обов'язки громадянина, знання про історію держави, навички аналізу соціальних проблем, навички громадянської участі; компонент мотивацій/цінностей – почуття патріотизму, емоційні переживання, повага до громадянських цінностей, толерантність, інтерес до внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів; складова волі – здатність виконувати громадянські обов'язки, вміння користуватися громадянськими правами; участь у суспільно важливих заходах, виборах, молодіжних організаціях, уміння працювати в групах; компонент рефлексій – адекватна позитивна самооцінка, потяг до самовиховання, самооцінка громадянської позиції, здатність до самоконтролю, рефлексія подій у державі та суспільстві, розуміння та контроль системи індивідуальних цінностей.

Інший підхід до пояснення терміну громадянська компетентність показує, що вона базується на компетентності навчання, емоційній компетентності та соціальній компетентності, яка виражається як індивідуальна свобода вибору. Однак у рамках європейської громадянської компетентності йдеться про те, що це ціннісне ставлення та участь у правах людини, громадянських чеснотах. Це відповідальність самої людини. Для цього необхідно володіти знаннями про демократичні процеси, критичним мисленням і здатністю брати участь у процесах прийняття рішень. З педагогічної точки зору громадянську компетентність можна охарактеризувати як сукупність знань, умінь, громадянських якостей і практичних дій [10, с. 34]. Це виражається в орієнтації на громадянські цінності особистості. Проте, щоб сприяти активному, соціальному, кооперативному та критичному середовищу навчання, що стосується громадянської

компетентності, необхідно сприяти відповідальності учнів, бачачи своє місце в суспільстві та визначати свій внесок у суспільстві.

Слід зазначити, що в попередніх проаналізованих поясненнях громадянської компетентності є ряд подібностей: 1. знання – переважно про природу демократії, політичну систему та її вираження в найширшому контексті, про можливості громадянської участі та історію власної країни, що є невід'ємною частиною створення айдентики; 2. здатність брати участь у прийнятті рішень та інших формах громадянської участі, співпрацювати з іншими та відстоювати свою та чужу думку фактами та аргументами; 3. розуміння цінностей, повага та прийняття політичних, соціально-економічних, релігійних та етнічних переконань.

Висновки. Забезпечення громадянської освіти, а також розвиток громадянської та соціальної компетентності є необхідною передумовою для розвитку громадянської відповідальності та спроможного суспільства. Розвиток громадянської та соціальної компетентності є багатограним і складним педагогічним процесом, який можна реалізувати через громадянську освіту, а також через різноманітність методів навчання. Модель розвитку громадянської компетентності вимагає певних знань і вмій, громадянської позиції та ціннісних орієнтацій в існуючому соціальному середовищі, сприяючи таким чином громадянській позиції особистості. Ми визначили, що для формування соціальної компетентності фундаментальне значення мають середовище навчання та комунікація, за допомогою яких всі учасники освітнього процесу можуть почуватися безпечно та комфортно.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безрукова О. А. Громадянсько-політична соціалізація юнацтва регіону (на прикладі м. Запоріжжя) : автореф. дис. канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя. 2006. 20 с.
2. Гончарова-Горянська М. Соціальна компетентність: поняття, зміст, шляхи формування в дослідженнях зарубіжних авторів. Рідна школа. 2014. № 7–8. С. 20–25.
3. Єрмаков І. Педагогіка життєтворчості – стратегічна основа реформування освіти в Україні. Педагогіка XXI століття: орієнтири, цінності, перспективи: Київ. 2003. 11–28 с.
4. Степанова Н. М. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів. ЧОІГПО. Черкаси. 2014. 42 с.
5. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : дис. канд. пед. наук : 13.00.02. Київ. 2007. 267 с.
6. Patrick J. Global Trends in Civic Education for Democracy. ERIC Digest. 1997. pp. 2-5.
7. Grossman D. The Global and the Local in Partnership: Innovative Approaches to Citizenship Education'. Paper presented at the 6th UNESCO-ACEID International Conference, Bangkok. 2000. pp. 80-81.
8. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Київ. 2004. 66–72 с.
9. European Commission. Key Competences for Lifelong Learning – A European Framework. Belgium. 2007. 10 p.
10. Ремех Т. Сутність і структура громадянської компетентності учня Нової української школи. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 34–40.